

Старченко 1989 - Старченко Т. Сквозь века... (Тема исторической памяти в творчестве Ю. Мушкетика) // Радуга. - 1989. - № 7. - С. 94-99. Федоровська 1988 - Федоровська Л. Народ - із жита і вишень // Вітчизна. - 1988.-№ 10.-С. 159-163. Шевчук 1989 - Шевчук В. Шляхи історичної прози Юрія Мушкетика // Українська мова та література в школі. - 1989. - № 3. - С. 74—77.

Оксана Остроушко

КОНСТРУКЦІЇ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ У СТРУКТУРІ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

Тексти замовлянь (заговорів, заклинань) як одного з найдавніших фольклорних жанрів до сьогодні активно функціонують і яскраво відбивають у своїй образній та текстовій структурі, символіці, мовному оформленні двовірну свідомість українців. Ці магічні словесні побудови в основі своїй - пам'ятки давньої праслов'янської віри. Вони зазнали безліч впливів, релігійних цькувань та атеїстичних заперечень, але до сьогодні зберегли ту тисячолітню праформулу, що є основою кожного тексту [Фісун 1998: 3].

Замовляння можна вважати одним із безпосередніх виявів і втілень віри у словесну магію, у магічну силу слова. Беззаперечна віра в те, що вчасно мовлене «правильне» слово всеи-льне, всемогутнє - та основа, без якої замовляння існувати в принципі не можуть.

Різнобічне вивчення замовлянь, започатковане в ХІХ ст., активно продовжується й досі. У колі уваги фольклористів, культурологів, філософів, мовознавців - світоглядне підґрунтя цих текстів, їхня символіка, своєрідність образної структури, особливості мовної організації тощо (роботи В. Харитонової, В. Антонюк, О. Павлова, О. Остроушко, О. Свиридова та ін.). Тим не менше, ряд питань ще вимагають окремого дослідження. Зокрема, ми зосередили увагу на особливостях функціонування рядів однорідних членів речення у текстах замовлянь.

У заговірних текстах ми зафіксували однорідність і головних, і другорядних членів речення. Наші спостереження до

зволюють стверджувати, що ці синтаксичні структури мають у замовляннях своєрідне функціональне навантаження й тісно пов'язані зі світоглядним підґрунтям цього жанру усної народної творчості.

Однорідні присудки у текстах українських замовлянь повідомляють:

- про дії мовця: *Не сам я йду, чорніш волом їду, сухою гадиною поганяю, правою ногою на поріг ступаю, своїм ворогам язик одвертаю: щоб вони губами не плямкали і зубами не клацали надо мною, рабою Божою Марією» [УЗ, 190], На морі, на лукомор 'ї стоїть купа, а на тій купі лежить гадюка: я тую гадюку посічу, порубаю і щиреє серце Івана замовляю [УЗ, 157]. Як бачимо, називаються як реально виконувані дії (на поріг ступаю', замовляю), так і уявні: мовець словесно стверджує себе як магічного діяча в магічному світі замовлянь;*

- про дії магічної істоти: *Ішов Ісус Христос через тридев'ять небес, на святу землю ступає, уроки викликає од раба Божого (ім 'я) [ВМ, 68], На синьому морі, на камені ворон сидить, лапами розгрібає, хвостом розмітає, од хрещеного раба Божого Івана всякий пристрїт обганяє [УЗ, 111], Ішов чернець попід горою та ніс кувшин меду з собою та спіткнувсь на пеньок та висипав нам у квашу медок [Українці, 202]. Актуалізується найчастіше останній предикат - саме він називає дію, що сприяє досягненню бажаного результату;*

- про ознаки магічної істоти: *Бешиха-бешишище!*

- *Ти красна, біла, огненна, болюча, сипуча і огнюча! [УЧ, 95];*

- про дії об'єкта замовляння: *Лаво, лаво, щоб було мое право, а ти, піч, замкни усім моїм ворогам річ. Як мертвий не кидає ні руками, ні ногами, щоб мої вороги ні рота не роззявляли, ні очей не витріщали. На мене щоб не дивились тими очима, що мати народила, а тими очима, що й Ісус Христос дивиться [СМ, 38].*

У текстах українських замовлянь поширеними є синтаксичні односкладні структури з однорідністю головних членів речення. Це переважно означено-особові речення, у яких повідомляється про дії мовця, означено-особові спонукальні ре-

чення, часто ускладнені звертаннями, інфінітивні висловлення - вигнання хвороб: **Беру** ласкою, **замовляю** Христом Богом з хлібом і святою паскою [УЧ, 45], **Пливи**, раче, за водою, **бери** трісцю за собою [УЧ, 91], Уроки-урочища! Тут вам **не бува-ти**, тут вам **не стояти** - рук **не 'дбирати**, під груди **не під-ступати**, у боки **не шпигати**, в чересла **не подавати**, у поперек **не рубати**, по животу **не ходити**, коло пуна **не крутити**, снігом **не осипати**, обмороку **не давати**, **не знобити**, **не то-нишити**, на очі **не наступати**, прозір **давати**, народженому, молитвяному, хрещеному рабу цієї прозіри **сціляти**, цієї прозіри **зничтожати** [УЧ, 52].

У досліджених текстах українських замовлянь фіксуємо невелику кількість текстів із реченнями, ускладненими однорідними підметами. Переважно це конструкції, у яких описують-ся дії ряду магічних істот: їхав **Кузьма і Дем 'ян** на гнідому коні

і одлічив тридев 'ять колів, і тридев 'ять колів положив, і скоро

ті перелози перебив [Українці, 281], Як побідив Господь **Бог** і сильний **Самсон** льва, а царь Давид побідив Голіафа, не сам собою, а святими небесними силами, каменем, - так би моя пчола чужих пчол побивала, собі мед забирала сама собою і небесни-ми силами і дійством святого Зосима [Українці, 240-241].

Значна частина словесних магічних формул ускладнюється за рахунок однорідних додатків - кумулятивних ланцюжків назв частин тіла, звідки виганяється хвороба. їх кількість ва-ріюється досить широко, але набір елементів переходить май-же без змін, лише скорочуючись чи поширюючись, від замов-лянь «на більмо» до замовлянь «на кров», від любовних при-воротів до замовлянь проти злих сил. Імовірно, саме таким був найдавніший підхід до будь-якої недуги й до самого тіла: хво-роби не співвідносяться з окремими органами, та й тіло ще функціонально не спеціалізоване. Воно являє собою простий набір складових частин, а не систему і не ієрархію [Новикова 1993: 243, 255]: ...сю колючку одбирали **од його боків, од його грудей, од його очей, од його головоньки, од його голосу, од його й волосу, од його ручок, од його ніжок, од рожденного,**

вишіптую, я виклинаю, я й вимовляю з його голови, з його серця, з його очей, з його плечей, з його рук, з його ніг, з його жил, з його пажил, з його нігтів, з його піднігтів [СМ, 20].

Нарешті, найчисельнішими є синтаксичні конструкції, що характеризують хворобу, причому сама недуга називається найчастіше в звертанні. У такому разі маємо або значно поширені звертання, або окремі речення-характеристики хвороби (однорідні складені іменні присудки). Подібні висловлення-характеристики значно поширюють та ускладнюють текст замовляння. Основне завдання мовця при цьому - якнайдетальніше перелічити різні види, ознаки, якості хвороби. Кількість атрибутів, що називаються, не фіксована й може досягати кількох десятків: 26 означень, виражених прикметниками, характеризують переляк [ВМ, 37-38], зокрема такі елементи, як *тракторний, автобусний, паровозний, мотоциклевий, єроплановий, телевізорний* [ВМ, 38]; 33 ознаки названо в поширеному звертанні до ляку [ВМ, 35-36]; 44 ад'єктивні синтаксичні конструкції наявні в іншому тексті од ляку [ВМ, 32-33]. Ще в одному замовлянні цієї тематичної групи структурно-сміслової частина, що виконує функцію характеристики хвороби, містить 88 елементів: *Переляк виливаю, переляк визиваю! Переляк-перелячище, перепуг-перепуг з чого ти взявся? Чи ти з грому, чи ти з пожару, чи ти з диму, чи ти з вітру... чи ти з голови, чи з-під голови... чи ти ранішній, чи ти вечірній...* [СМ, 31-32].

Мовцям властиве персоніфіковане, предметне уявлення про хворобу: вона приходить, її можна наслати, відповідно, вигнати. Якщо ж при вигнанні хвороби не назвати якийсь її вид, недуга може залишитись. Характеризуючи неміч, називають, у першу чергу, причини її появи, зокрема, дії, які могли до цього призвести. Так, хвороба може бути наслана словом і навіть подумки - саме на цьому фіксується увага через синонімічний ряд *подумана, погадана, помислена* [Українці, 277]. Можна занедужати, з'ївши або випивши щось «нечисте», до недуги може призвести надмірний сон чи, навпаки, робота. Такі характеристики недуги, як *чоловіча, жіноча, материна, дівова, скотяча, коров'яча* та под., не тільки вказують на її

джерело (від кого людина могла перейняти хворобу): таким чином мовець вводить хворобу до свого світу й отримує над нею владу. Хвороба характеризується й за іншими ознаками: часовими, речовинними, симптоматичними: *Ти переполох, ти переполошище! Ти болух болющий і колюх колючий! Ти страх і жах; ти дідів і бабин, батьків і материн, скотячий і конячий, собачий і свинячий, курячий і утятий, і гусячий, і вітровий, і вихровий, огневий, гадячий, котячий, денний і ночний, і полуничний... Він єсть батьків і материн, і тітчин, і дядьків, і дівчачий, і стрітений, вітряний і громовий, і блискавчин, і сонний, і зляканий, і вечірній, зірній. Єсть волячий, коров'ячий, свинячий, овечий, ягнячий, гусячий, утятий, курячий, ношний, і вітровий, і вихровий.» [УЧ, 61-62], «Ви сухоти колючі і болючі, і тошінючі, і шляхові, і вітрові, і степові, і водяні, і при-стрітні, і з'їдені, і спиті, і подумані, і погадані, і промовені, і приговорені» [УЧ, 72]. Як бачимо, досягається максимальна насиченість змісту через нанизування ознак, якостей тощо.*

У багатьох текстах однорідними означеннями супроводжується ім'я людини - об'єкта магічного впливу. Найчастіше такими однорідними узгодженими означеннями є прикметники і дієприкметники *народжений, молитвений (молитвяний), хрещений!*. *Біжи прудко, біжи хутко, як цей дим біжить угору, щоби ти так прудко та хутко приніс народженого, хрещеного і молитвяного раба Божого козака Івана» [УЗ, 44].*

*Серед обставин різних семантичних розрядів для текстів замовлянь характерними є однорідні обставини місця дії. Як правило, це висловлення — вигнання хвороби в інший, «не-цей» світ: А ти, Іван Богослов, вибери всю худу кров, і винеси **на очерета, на болота**, де курячий голос не доходить» [СМ, 20], *Переляче насланий, переляче наспаний, переляче підвіяний, переляче підкиданий, іди собі **на очерета, на болота, на пусті ліса**, де дзвони не дзвонять, де люди не ходять, де сонце не гріє, де вітер не віє, там тобі гуляти, там тобі днювати, а (ім'я) сном не морити, білого тіла не в'яїти, червоної крові не пити [ВМ, 35].**

Таким чином, однорідні члени речення у синтаксичних структурах текстів українських замовлянь виконують не тільки 332

ки функцію деталізації оповіді, передачі її динамічності, багатогранності тощо. Однорідні члени речення у заговірних текстах - це магічний прийом деталізації магічного впливу. Наприклад, у текстах, якими виганяють хворобу. Треба найдетальніше перелічити частини тіла, де хвороба може перебувати, бо інакше вона може десь захватися, залишитися. Це ж стосується і переліку ознак хвороб: не можна випустити жодної з ознак, бо магічний вплив може стати неефективним. Однорідними присудками змальовується послідовність магічних дій, поступове наростання сили магічної дії. Однорідні обставини допомагають детально змальовувати магічне місце дії, особливо те, куди виганяють хвороби.

Таким чином, однорідні члени речення в текстах замовлянь виконують передусім магічну функцію конкретизації й посилення магічної дії. Вживання їх тісно пов'язане з магічними уявленнями людей.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Фісун 1998 - СМ - Словесна магія українців / [упоряд., авт. передм. В. Фісун]. - К.: Бібліотека українці, 1998. - 102 с.
- Новикова 1993 - Новикова М. О. Коментар / М. О. Новикова // Українські замовляння / [упорядн. М. Н. Москаленко; авт. передм. М. О. Новикова]. - К.: Дніпро, 1993.-С. 199-306.

ДЖЕРЕЛА

- ВМ - Вербальна магія українців / [вст. сл. Л. Дунаєвська; авт. передм. О. Павлов; упоряд. та прим. Т. Полковенко, В. Фісун]. - К.: Бібліотека українця, 1998. -98 с.
- СМ - Словесна магія українців / [упоряд., авт. передм. В. Фісун]. - К.: Бібліотека українця, 1998. - 102 с.
- УЗ - Українські замовляння / [упоряд. М. Н. Москаленко; авт. передм. М. О. Новикова]. — К.: Дніпро, 1993. -308 с.
- Українці - Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / [упоряд., прим, та біограф, нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк; вст. ст. А. П. Пономарьова; іл. В. І. Гордієнка]. - К.: Либідь, 1991. - 640 с.
- УЧ - Українські чари / [упоряд. О. М. Таланчук]. - [2-ге вид., стереотип.] - К.: Либідь, 1994.-96 с.